

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ІСТОРІЯ ОСВІТИ

УДК 37.091.4

Іван БЕХ,
доктор психологічних наук,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання
НАПН України, м. Київ

ДУХОВНО-ГЛИБИННА МЕТОДИЧНА ЕВРИСТИКА У ТВОРЧОСТІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Розкривається виховна інноватика В. Сухомлинського, яка насамперед обумовлена неповторним і незміряним за своєю глибиною його духовним світом. Він мав у своєму серці духовно-перетворювальний імпульс, що зігрівав і орієнтував у духовну дальню кожну дитину. Тому В. Сухомлинського неможливо повторити, його можна лише наслідувати, наближатися, та й цього достатньо, щоб бути успішним не лише вченим, а й практиком. Йдеться про виховання власною особистістю як виховання своєю святістю. Це ж найвища міра і ступінь духовного перетворення дитини як вихованця. Наголошується, що виховання власною особистістю як духовно-перетворювальна дія має складну і нині ще незвідану психологічну будову. Центральною категорією у цьому плані, за В. Сухомлинським, виступає «мудрість». Саме в контексті цієї категорії він піднімається до філософсько-етичних вершин, щоб спуститися до глибин духовного перетворення особистості.

Ключові слова: виховна інноватика В. Сухомлинського, духовне перетворення особистості, виховання власною особистістю, мудрість, суспільно значуща діяльність, міжособистісні відносини.

Раскрывается воспитательная инноватика В. Сухомлинского, которая прежде всего обусловлена неповторимым и неизмеримым по своей глубине его духовным миром. Он имел в своем сердце духовно-преобразовательный импульс, согревал и ориентировал в духовную даль каждого ребенка. Поэтому В. Сухомлинского невозможно повторить, ему можно только подражать, приближаться, и этого достаточно, чтобы быть успешным ученым и практиком. Речь идет о воспитании собственной личностью как воспитание своей святостью. Это же высшая мера и степень духовного преобразования ребенка как воспитанника. Обращается внимание, что воспитание собственной личностью как духовно-преобразовательное действие имеет сложную и сейчас еще неизведенную психологическую структуру. Центральной категорией в этом плане, по В. Сухомлинскому, выступает «мудрость». Именно в контексте этой

категории он поднимается к философско-этическим вершинам, чтобы спуститься в глубины духовного преобразования личности.

Ключевые слова: воспитательная инноватика В. Сухомлинского, духовное преобразование личности, воспитание собственной личностью, мудрость, общественно значимая деятельность, межличностные отношения.

The article deals with V. Sukhomlynsky's educational innovation, which is due to the unique and immeasurable depth of his spiritual world. He had in his heart a spiritual-transformative impulse that warmed and guided each child into the spiritual life. Therefore, V. Sukhomlynsky cannot be repeated, he can only be imitated, approached, and this is enough to be successful both as a scientist and a practitioner. It is about educating one's self. This is the highest degree of spiritual transformation of the child. It is emphasized that educating of one's self as a spiritual-transforming action has a complex and as yet unknown psychological structure. According to V. Sukhomlynsky, the central category is «wisdom» as the unity of perfect thinking, perfect word, and perfect feeling. Moreover, V. Sukhomlynsky included the fourth component of «action» as a spiritual person's activity to the abovementioned triad. As a result, the perfect inner world is combined with the individual's perfect act, behaviour, life in the wisdom. The wisdom of the personality is the top of the value pyramid of V. Sukhomlynsky, which differs from the corresponding pyramid of A. Maslow, designed only for the average person.

V. Sukhomlynsky focused on the highly transformative power of interpersonal relations. According to V. Sukhomlynsky, interpersonal relations must acquire signs of friendship, which has educational potential for spiritual worlds of children. This role of interpersonal relations will clearly manifest itself when they are mediated by socially meaningful activity, productive labour. This is the educational meaning of child labour.

Key words: V. Sukhomlynsky's educational innovation, spiritual transformation of personality, education of one's own personality, wisdom, socially significant activity, interpersonal relations.

Духовний світ В. Сухомлинського – то неперевершена його виховна сила, і в цьому запорука його благотворної дії на дитину, на зростаючу особистість. Для науковців і практичних педагогів – це глибинний принцип і виховний метод, а для дитини, яку він плекав, – це наш Учитель. Якраз у такому сердечному діянні злилися ці теоретичні категорії, теорія, в якій принцип і метод стали єдиним світоносним діянням, від якого неможливо відвернутися, бути байдужим; діянням, що по-величному, по-доброму очищає від усього низького, аморального, фальшивого.

Звідки ж ця надлюдська потуга взялася у великого педагога? І ми звично відповідаємо: майстерність, талант, обдарованість. Та щось інше він мав у своєму серці – якийсь духовно-перетворювальний імпульс, що зіграв кожну дитину. Це те неповторне великолюдське єство, що притаманне лише вибраним. І в цій духовній вибраності слід віддати належне й роду В. Сухомлинського. Десь із глибин його душі лише один раз вирвалося: «Найближчою людиною для мене в роки ранньої юності була бабуся Марія – дивовижна жінка, якій я завдячую всім, що увійшло в мою душу красивого, мудрого і чесного... Вона відкрила переді мною світ казки, рідного слова і людської краси» [1, с. 241].

Тож В. Сухомлинського неможливо повторити, його можна лише наслідувати, наближатися, та й цього достатньо, щоб бути успішним і вченим, і практиком.

Мета статті – виокремити й схарактеризувати сутність духовно-глибинної методичної евристики у творчості В. Сухомлинського.

Важливо, що духовний світ педагога – це явище особливе. Є багато людей духовно багатих, але без достатнього потягу до людини, до її тяжких переживань, до внутрішнього (а то й зовнішнього) благополуччя. Для В. Сухомлинського все ставало душевно значущим, коли поряд була людина – дитина, отрок, юнак. Тоді й проливалось потужно з його світу все найсакральніше, найгуманніше, як це ми зараз говоримо.

Ми ведемо мову про виховання власною особистістю, виховання власною святістю, якщо хочете. Це ж найвища міра і ступінь духовного перетворення дитини як вихованця. Таке виховання рівнозначне її вихованню від зла у всіх його різновидах і спрямованості до шляху добра, до нетлінних людських цінностей корозії часу.

Кожна зустріч із В. Сухомлинським у такій його духовній іпостасі зі своїми вихованцями була не просто звичайною педагогічною ситуацією, а перетворювалася в духовне свято, незалежно від місця перебування: у полі, на лісовій галявині, на березі водоймища. Оточуюча природа при цьому ще більше підсилювала дієвість його слова, яке сповна адресувалось як певній групі, так в той же час і окремому вихованцеві. А це означало, що кожен із них почував себе піднесено, оскільки сприймав слово вчителя як частину його духовного світу, до якого він мав долучитися, збагатити власний культурний образ.

Подібне єднання з природою В. Сухомлинський перетворював у неповторний виховний ефект, коли істинні цінності дитина сприймала такими, які лежать в основі її життя і не могли вважатися абстрактними, як це часто буває за традиційних виховних впливів. Тоді й виникає у вихованця, який охоплений духовною аурою педагога, істинне прагнення до власного особистісного вдосконалення, бажання зробити своє життя за високою мірою духовної якості. Остання стосуватиметься будь-якої дії,

оскільки на цьому рівні духовної якості вихованець повсякчас практично утверджуватиметься, а якщо прийдеться, то й очищуватиме свою духовність. У цьому духовному горнилі у вихованця не виникає боязні за своє майбутнє, оскільки він будує його тут як зриму реальність у всьому її поведінково-діяльницькому діапазоні.

Виховання власною особистістю як духовно-перетворювальна дія має складну і нині ще незвідану психологічну будову. Можна було б уважати, що за цим постулатом покладається сукупність властивостей-цінностей, якими володіє вихователь і якими він оперує у взаємодії з вихованцями. Однак думка В. Сухомлинського у цьому плані сягає набагато далі. Рідко ми у нього зустрічаємо, що педагог має бути вмілим, досконалим, професійним. Наголосимо, що й нині теорія і практика виховання оперує цими визначеннями.

На відміну від цього тексти В. Сухомлинського рясніють поняттям «мудрість»: на перший погляд зрозумілим і дохідливим для вжитку, але вжитку лише мовленнєвого і далеко не дієвого у методичному плані. Якраз у контексті цього поняття, дійсної категорії, В. Сухомлинський піднімається до філософсько-етичних вершин, щоб спуститися до глибин духовного перетворення особистості. Педагога не влаштовувала та обставина, згідно з якою мудрість асоціювалася з освіченістю людини чи гуманістичними якостями, які тривалий час розумілися доблестями.

Ми правомірно формулюємо думку, що В. Сухомлинський, знаючи виховні першоджерела, мудрість уважав дещо вищим і складнішим утворенням на відміну від сукупності особистісних якостей людини. Тож мудрість – це той по-справжньому духовний меч, про який йдеться у святоотчій літературі. Щоправда це не лише дар, а й результат великого подвигу життя, шляху, на який стає особистість, оновлюючи докорінно свою природу. Поєднуючи у певну систему судження В. Сухомлинського у різних за часом (а отже, й за зрілістю) його творих, ми можемо структурно представити поняття мудрості.

До його складу входить досконале мислення, досконале слово, досконале почуття-переживання. Саме такий синтез, як би нині сказали, й породжує цей конструкт. Істотною ознакою цього синтезу є його особлива властивість, яка не притаманна його складовим, тобто це і є мудрість людини. Та В. Сухомлинському й такого теоретичного визначення виявилось замало. Адже він мав трансформувати його у план виховної дії, більше того – виховної практики. Тож для означеної тріади він долучає поняття діяння – активності особистості, просякнутої духовністю. Тепер досконалий внутрішній світ поєднується й із досконалим вчинком, поведінкою, життям особистості у мудрості її вищих смислів. Так розуміючи вищу місію особистості, В. Сухомлинський стосовно зростаючої особистості говорив про духовно-моральні переконання, які мають перетворитися у відповідні звички. Зауважимо, що цей розвивальний рівень нашої наукою і практикою ще не повністю освоєний.

Зважаючи на вищеозначене, вершиною ціннісної піраміди є мудрість особистості. Саме цією надцінністю піраміда В. Сухомлинського відрізняється від відповідної піраміди А. Маслоу, яка розрахована лише на пересічну особистість. Ми це сміло заявляємо, оскільки для великого педагога була неприйнятна особистісна посередковість із переважаючою часткою меркантильних потреб і прагнень.

Тож там, де в ідеальному образі вихователя вершинним пунктом є його мудрість, вихованець потрапляє у таке духовне поле напруги, за якого він приречений бути достойним свого наставника. Він зазвичай за законом індукції на свою, наприклад, сильну любов відчуває у відповідь любов вихованців. Останні у процесі такої виховної взаємодії намагаються ставити високі цілі, достойні великих зусиль. Подібне духовне життя на психологічному оптимумі й формує у вихованців стійку внутрішню позицію, визначаючи стрункою смисло-цінністю ієрархію.

Важливо, що такий вихованець вибудовує по-новому власну самоцінність, за якою вища внутрішня краса перевищує красу зовнішню – реальних предметів, подій, творів мистецтва. Подібне ціннісне осягнення себе вихованець намагається сприйняти душею, не розмірковуючи над сприйнятим. Це прийде пізніше, а нині – це саморадість і самопіднесення.

В. Сухомлинський, на нашу думку, першопроходець не просто у внутрішній світ дитини, а у світ її сакральної духовності, який він не вважав за природну константу, а такий, що дається їй важкими зусиллями, постійною працею спочатку з наставником, а потім і самостійно. Духовно-глибинний підхід до виховання, який проєктувався В. Сухомлинським у площині виховних методів, безпосередньо впливав зі складного духовного світу дитини, що мав бути пестуваний у неї. За висловленням педагога – це тонкий світ переживань. Відповідно виховні методи і виховна робота загалом теж видавалася йому надзвичайно тонкою сферою.

Уточнимо поняття «тонкості», за В. Сухомлинським. Це насамперед – тонкість відчуття людини, емоційна сприйнятливість, вразливість, чуйність, чутливість, співпереживання зростаючої особистості. Усе це вимагало від вихователя зовсім інших, нетрадиційних виховних інструментів, які б акумулювались у його глибинно-духовну виховну систему. В. Сухомлинський добре розумів, що це глибинне почуттєве багатство дитини не буде повним, довершеним, якщо вона, використовуючи його, не буде здатна до проникнення у духовний світ іншої людини. Із цим пов'язувалася духовна сутність вихованця – безпосередньо у реальній дії, спрямованій на перетворення іншої людини за образ і подібність його самого.

За В. Сухомлинським, вихованець, який знаходився у духовній енергетиці наставника, мав моральне право дати об'єктивну оцінку останньому. Означена оцінка видавалася дитині як найвища міра поцінування, душевної близькості, поваги і любові. Подібні стосунки і вирішували успіх і в удосконаленні педагога, і в духовному зростанні вихованця. Як наслідок – виникає глибинне виховне явище – переживання вихованцем потреби у наставнику. Саме спалах цієї потреби згодом екстраполюється на інших, але собі подібних. І тут справа не лише у людській підтримці, а й неможливості достойно жити поза світом людей, не закриваючись від нього у власній самотності. Натомість головне у такому міжособистісному тяжінні – переживання дитиною горя, турбот, страждань іншої людини, особисте піклування про долю того, хто потребує допомоги і співчуття.

В. Сухомлинський всіляко, зі всією силою переконання утверджував положення про високоперетворювальну силу міжособистісних відносин.

На відміну від формальних контактів, які обмежуються формальними поверхневими зустрічами часто розважальної спрямованості, міжособистісні відносини мали набувати взаємодобродійного сенсу. Таке призначення можливе лише за умови, що вони знову таки будуть глибинно-сердечними. У такій особистісній іпостасі взаємини набувають ознаки друго-домінантності, виховного взаємопроникнення у два духовні світи. По-іншому – це велика дружба в повному значенні її дії. У цій виховній ролі відносин дружби В. Сухомлинський теж залишає своє оригінальне слово. Він наголошував, що часто відносини дружби серед вихованців виникають спонтанно; їх можливо зафіксувати і брати до уваги. Поряд із такими за феноменологією взаєминами мають культивуватися й інші, зокрема взаємини дружби, що опосередковані суспільно значущою діяльністю. Більше того, він наполягав, що якраз від міри і масштабу значущості суспільно важливої діяльності, насамперед дитячої продуктивної праці, залежатиме те, наскільки дружба буде тісною, а отже, і тривалою. В. Сухомлинський розумів суспільну обмеженість праці дитини: все ж її продукти мають бути корисними і задовольняти певні потреби групи, класу, школи, громади. Тож це повноцінні продукти, а не поробки без спрямованого соціального призначення. Тому якраз праця орієнтована на суспільний продукт, тобто праця виробнича, має глибинний виховний сенс; праця ж, що лише щось виготовляє як її результат, повинна зійти, так би мовити, з виховної сцени.

Відомо, що В. Сухомлинський був мудрим поборником дитячого колективу. Ця лінія йшла від А. Макаренка, С. Шацького, західних педагогів кінця XIX сторіччя. Слід зазначити, що великий педагог значно розширив горизонт функціонування цього утворення. Колектив як дитячу організацію він не обмежував лише суспільно корисною працею, як це простежується у згаданих європейських, а також американських педагогів. Хоча і цей аспект є доволі продуктивним як метод виховання працею. В. Сухомлинському імпонувала багатогранність колективного життя. Якраз у доцільних переходах від одного виду колективної діяльності до іншої він вбачав потужні розвивально-виховні джерела. У такій продуктивній цілісності й формувалося духовне життя дитячого колективу. І чим багатше, повніше духовне життя колективу, тим тоншими й міцнішими нитками зв'язують вихованців відносини дружби. Таким був сформульований великий закон виховання, який має не підлягати корозії часу.

Усе ж найвищий накал відносин дружби належить сім'ї, де панує міцна любов, взаємодопомога і співчуття. У таких душевних умовах у більшості хлопців і дівчат друзями стають батьки та матері. Взагалі дружба вихованців із дорослими – це потужне духовно-виховне явище, що задає перспективу їхнього зростання, де дитина піднімається до бажаного духовно-морального образу старшого, а то й прагне перевищити його. Важливо, що в перспективі цього прагнення вихованець живе й повноцінним теперішнім, усією повнотою духовного життя, віддачею фізичних і духовних сил для творення радості людей сьогодні.

У власній виховній системі В. Сухомлинський видавав належне й самовихованню зростаючої особистості. Виховання лише тоді буде продуктивним,

коли воно поєднується, більше того «переливається» у самовиховання – таке кредо великого педагога. У цьому інтимному внутрішньому процесі слід розгорнути такі душевні сили, які б викликали в дитини бажання бути кращою. І тут імпульсом до цього переживання має стати відкриття в іншій людині чогось морально досконалого і красивого. Тому дитині, що духовно зростає, конче потрібне духовно зріле оточення дорослих, яке оберігає її від усіякого зла, що присутнє в житті.

УДК 371.48:37.091.4

В. Сухомлинський залишив нам велику книгу виховання і наше завдання – глибоко опановуючи її, торувати подальші шляхи до духовно-морального зростання нашої молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1978.

Дата надходження до редакції: 30.08.2019 р.

Неллі БОНДАРЕНКО,
кандидатка педагогічних наук,
стариша наукова співробітниця відділу навчання
української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

НЕПРОМИНУЩЕ ЗНАЧЕННЯ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ДЛЯ РОЗБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано непроминуше значення доробку українського ученого-педагога і письменника Василя Сухомлинського для розвитку вітчизняної освіти та науки. Виокремлено, проаналізовано й інтерпретовано з позицій сучасної педагогіки ідеї та положення, суголосні нинішньому реформуванню галузі й значущі для розбудови Нової української школи у контексті освітньої євроінтеграції. Розкрито шляхи їх імплементації. Визначено перспективи подальших досліджень доробку великого педагога в аспекті висхідного розвитку освітньої галузі.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, доробок, запитаність ідей, освітня реформа, євроінтеграція, Нова українська школа, шляхи імплементації.

В статье обосновано непреходящее значение наследия украинского ученого-педагога и писателя Василия Сухомлинского для развития отечественного образования и науки. Выделены, проанализированы и интерпретированы с позиций современной педагогики идеи и положения, созвучные нынешнему реформированию отрасли и значимые для развития Новой украинской школы в контексте образовательной евроинтеграции. Раскрыты пути их имплементации. Определены перспективы дальнейших исследований наследия великого педагога в аспекте прогрессивного развития образования.

Ключевые слова: Василий Сухомлинский, наследие, востребованность идей, образовательная реформа, евроинтеграция, Новая украинская школа, пути имплементации.

The article deals with the problem of modern interpretation of the achievements of the national education reformers, their prognostic ideas, promising developments and their involvement in the current educational reform. The world-wide importance of Vasyl Sukhomlinsky's work was emphasized, ideas and provisions of importance for the development of the New Ukrainian School in the context of educational European integration, prospects for the development of Ukrainian education and science were highlighted.

The works of scientists who have revealed the facets of the personality of the scientist-teacher and writer Vasyl Sukhomlinsky are analyzed; his creative achievements were systematically considered; stages of formation and essence of pedagogical system are revealed; noted the uniqueness of its formation based on the author's own experience within the authoritarian system against her; the leading positions of the scientific heritage of the scientist of the world scale are elucidated and modernly interpreted; their relevance for reforming Ukrainian education and science in the context of European integration has been proved; practical recommendations for the implementation of ideas in the practice of the modern school have been developed.

In the sphere of attention of the scientist-teacher Vasyl Sukhomlinsky were such important problems as the theory and practice of teaching and upbringing; all aspects of education; folk pedagogy; compulsory skills; reading; child development; formation of creative personality; expanding and changing the quality of the educational space; value development of personality;